Időtlen idő:
kupolák támadnak,
gyűrűzve tolongó újabb városok,
szédítő ívek s belőlük szökellő új hidak
vakító szőrű paripákra és szent szamarakra várva;

Fénykoronás szamarak; szögek hullnak ki fájón
patkolt patákból, melyek hétszirmú liliomokká nyílva
méltók, hogy
angyalok illessék csókkal.

Fénykoronás szamarak; aranyló tányérok rajtuk,
mindegyikből tíz-tíz sugárküllő lobog,
istentől származó ujjak,
vízesésként zuhogó fényből muzsikát szövők.

És kapuk tárulnak, egyre nyílnak, —
megnyílnak óriás bíborcsőrök, hömpölygő változatok,
ellankadt szárnyak tárulnak, törnek az égre, fúga,
tornyok remegnek, ércgalambok őrizte városok, kupolák
lebegő mozaikja és itten

Fordította: H. KISS JUDIT

ARVO TURTIAINEN*

ESTE

Este van,
kásás csésze fönn a hold,
a csillagok kanalak.

Homály horkol lenn a köveken,
mohás fenyvesek között
álmodik az éj.

A szél most suhogni kezd,
szenderegni nem lehet:
hajnal közelít!

Fordította: GRÓF JÓZSEF

JEGYZETEK EGY KLASSZIKUS ÉSZT REGÉNYRŐL

EDUARD VILDE: AKI ELADTA A FELESÉGÉT

Az öröm nem mindig volt zavartalan, ha egy-egy észt kollégával összehozott bennünket a sors. A beszélgetés óhatatlanul elkanyarodott a fordításokhoz, s bizony keresnünk kellett a szavakat... Ők ma is rendszeresen ismertetik és *fordítják* irodalmunk jelentősebb alkotásait, mi viszont inkább évtizedekkel korábbi kiadványokra hivatkozhattunk. Csak egy év óta látszik némi lendület; ennek eredménye volt Vilde utolsó regényének újabb kiadása is. (Első ízben 1933-ban jelent meg, Bán Aladár fordításában.) S bármennyire elkoptatott a „hézagpótló" jelző, most élnünk kell vele, mert itt valóban rések áthidalásáról van szó.

Sokat foglalkoztatta Vildet a cseléd és a földesúr, a zsellér és a földbirtokos viszonya. Különböző esztétikai árnyalással, különböző megoldásokkal ábrázolta *Hideg földre* (1896) című regényében, aztán a századunk elején írt nagy trilógiájában, s ehhez a témához tért vissza utolsó művében, az *Aki eladta a feleségét* című

* ARVO TURTIAINEN 1904-ben született Helsinkiben. A háború éveiben politikai nézetei és forradalmi működése miatt bebörtönözték. A „Kiila" (Ék) nevű baloldali írócsoport vezető egyénisége. Szabadon lebegő, tömör verseiben Whitman hatását is éreztetik, de eredetit és újat képes alkotni. Intellektuális és gyengéden lírai arculatot mutat költői világképe. Finom érzékkel fordított finnre Ady- és József Attila-verseket.

kisregényben. Tehát parasztregény? — kérdezhetné az olvasó. Mindenesetre nem olyan értelemben, ahogy itthon megszoktuk. Igaz, nálunk is sokféle variánsa van a műfajnak, hisz ahány író, annyi változata ábrázolásnak és alkotói szemléletnek. Gondoljunk csak Kodolányi ormánsági témáira, a nyers, naturalisztikusan reális ábrázolásra, a szociográfia tényszerűségéhez kapcsolódó művekre, vagy Szabó Dezső expresszív-mítizáló parasztszemléletére; de gondolhatunk Szabó Pál beleélő, líraian derűs, humoros helyzetképeire, Móricz balladai színezetű, komor drámáira, Németh László *Gyászának* nyomasztó lelki folyamataira, vagy akár Tamási mesei-mitikus-mágikus, néha a szürrealizmust idéző műveire. S nyilvánvaló, hogy a szemlélet variációi sokféle műfaji változatot alakítottak ki nálunk is.

Vilde műve főleg abban tér el a nálunk ismert parasztregénytől, hogy más természetű konfliktust ábrázol, helyesebben más arányokkal építi fel a tárgyban adott konfliktusszövevényt. A társadalmi ellentétek inkább a környezetrajzot szövik át (a zsellérek helyzete, a cselédség, a gazdag tejbérlő magatartása stb.), de megnyilatkoznak a földesúr közérzetében, lelki idegenségében is. Ironikus, humoros hangnemmel indul a mű, s heves társadalmi összeütközések helyett elkanyarodik a lelki drámák szakadékos tájaira. A fővonalat tehát a belső ütközések alkotják: lényegében két szereplőre és három helyzetre összpontosít az író. A helyzetek felváltják egymást a történés során, egymás helyére lépnek, s szinte egy-egy helyzet jellemrajza vagy lelki képe tapad fürtszerűen össze. Van ebben valami a tudatregények technikájából! Persze nem joyce-i értelemben, inkább csak úgy, hogy az adott helyzeteket rendszerint a két hős (a földesúr és zsellérje) közérzetén, lelki folyamatain át észleljük. Minden kisregény illő mértékben vázolja a környezetet; csak szükségletei szerint részletez, s ez vonatkozik Vilde művére is. Ám a környezet — vázlatossága ellenére — nagyon is aktív szerepet kap nála, s különösen a tragikus vég kialakulásában van szerepe.

A földesúr jellemből és helyzetéből indul ki a történés, ezért vele kezdi az író. A leíró jellemzés ragyogó összhangját adja külső és belső, környezet és ember összefüggéseinek. Krěmer éppoly torzó, mint a mäekülei dombon álló, félbemaradt udvarház. Elnyűtt ruhája, életmódja a félig-élt életek bevégzetlenségéről, felemásságáról árulkodik. Szabályossággal leplezi tétovaságát és üresség̀ét; élete alig több puszta vegetatív létezésnél, s amivel több, az is inkább teher és vigasztalanság. Jelenével sem tudott mit kezdeni az agglegény, de azért hosszú öregségre vágyott, s a hipochonder félénkségével került minden felindulást. Idegenkedő gyámoltalansága — talán gyávasága — képtelenné teszi mélyebb emberi kapcsolatokra. Cselédeit is kerüli, mert fél tőlük, s szinte minden emberi közegen kívül létezik a bajor ősök karikatúraszerű unokája.

Remekel Vilde, amikor vonzalmat ébreszt e látszat-élőben zsellérasszonya iránt. Rendkívüli, helyesebben rendhagyó helyzet kell, hogy kibuggyanhasson a sóvárgás, s hogy a tétova ember legyőzhesse súlyos gátoltságát. A rendhagyó helyzet: egy tavaszi napon, dologidőben, alvó, ismeretlen asszonyba botlott hatodrészes zsellérje, Tonu Prillup háza előtt. Első fokon talán a látvány ragadta meg: a zöld pázsit s a pirosló szoknya ellentéte, az asszonyi érettség s a gyermeki vonások kontrasztja. S a látványnak volt egy vágyakat kipattantó mozzanata is: rácsodálkozott a női nyak két friss, egészségtől duzzadó ráncára. E pillanattól kezdve a szenvedély érlelődését figyelheti az olvasó. A növekvő vonzalom kezdetben burkolt, álruhás formákban nyilatkozik: a gyáva, gátlásos ember majdnem öntudatlan cselekvéseiben és változó hangulataiban. Szinte „öntudatlan csavargások" jellemzik, mert alig észleli környezetét; „önmaga és a dolgok közé valami fátyol feszült, amely rögtön megújult, mihelyt széttépte".

E folyamattal párhuzamosan megváltozik a lélek közérzete is. Valamilyen rés, valamilyen hiányérzet tudatosodott benne: a félig-élt ember felismeri elszalasztott lehetőségeit, örök halogatását, az egész életét elrontó félénkséget. Az érlelődő, még öntudatlan vágy a meghasonlás meredélyeire sodorja. Riogatja a közelgő halál is, s oly erős a hiányérzet depressziója, hogy kibillenti a bábuembert szabályosságából. Az a jelenet a lélektani fordulópont, amikor megérintette Mari állacskáját. Mintha a boldogságot tapintotta volna: egyszerre tudatosodott benne az érzelmi valóság, amely eddig ott lappangott a pótcselekvések, tudattalan irányulásuk és hangulatváltások mögött, s átlendül a jellem egyfajta aktivitásba.

Az aktivitás kezdetben alig több a gátlások fokozatos oldódásánál. Mindenekelőtt eszmei-morális téren igyekszik szándékait igazolni Krěmer. Elég egy töredéket visszaidéznie egykori latin memoritereiből („nitumur in vetitum") ahhoz, hogy talán esendőnek, de esendően *emberinek* minősítse vágyait. Szofizmái között felbukkan a teológia régi buktatója: a kegyelem és megbocsátás tana — *feltételezi* a bűnt. A félénk, esetlen logika aztán „páratlan" ötlettel emeli önmagát egy vélt

erkölcsi magaslatra: *előre* kell megegyeznie a zsellérasszony férjével! Úgy érzi, így kiemelkedik az átlagból, fölé nő a Radeck-féle nőcsábászoknak, lovagias partnerré szépül, pedig csak a titkos viszony várható következményeitől félt. S a helyreállt egyensúly még így is nehezen szánta rá magát a tényleges cselekvésre! Adott helyzet kellett hozzá, hogy agresszív szókimondásba csapjon át a gyávaság, s megtegye ajánlatát zsellérének. Ettől kezdve változik a helyszín, háttérbe szorul a földesúr alakja, s csak néha bukkan fel a cselekmény egy-egy kritikus fordulatánál.

A regény másik nagy lelki folyamata: hogyan győzi le a zsellérben a gazdagság csábja a férjet? Prillup távolról sem paraszt-Harpagon, inkább csak a kilátástalan szegénység nyomasztotta. Kitűnően felépített, hézagtalan motívumsor jelzi, hogy a kezdeti bizonytalankodás után hogyan válik számára vélt Elíziummá a tejbérlet, milyen fortélyokkal közeledik asszonyához, s hogyan próbálja rávenni a Krémerrel való viszonyra. Tényleges, külső harc nem bontakozhat ki a házastársak között, mert Mari még vitára sem hajlandó. Magabiztos, különös, szinte gyermekien ártatlan makacssággal tér ki a rábeszélés elől, s magára hagyja urát a nagy „gonddal". Így válik Prillup egy különös helyzet különös erőinek játékszerévé. Fél, hogy elvész az ígért jómód, fél az uraság neheztelésétől, de tehetetlenül áll asszonya akarata előtt is. Sok minden kavarog lelkében, de csak részben érzékeli e kaotikus belső világot, mert mindent homályba borít az uralkodó ösztön: a gazdagság vágya. S a magára maradt sóvárgás kitör a tapasztalati világból is; néha humoros, néha tragikomikus helyzetben hívja az asszonyi makacsság ellen ősök, istenek, javasasszonyok csodatevő hatalmát. Hívja mindaddig, míg csak bele nem roppan, míg a tehetetlenség nem kezdi növesztgetni benne az üldözési mániát. *Ekkor,* a férj testi-lelki romlása láttán, a feleség is megteszi a kívánt lépést.

A regény harmadik nagy folyamata: Prillup újabb, végleges összeroppanása, a bűn bűnhődése és Mari felemelkedése. Nem oly koncentrált rész, mint az előzők; rések, sejtetés, látomás jelzik a hangnem módosulását. Komorabbá vált az atmosféra, s néha balladai árnyalat ötvöződik a regénybe. Nem a belső folyamat hézagtalan tükröztetését kapjuk immár, inkább a kialakult helyzet, a *háromszög* fontosabb lelki mozzanatait, amelyek mégis biztosan bontakoztatják ki a tragédiát.

A siker, az ölébe hullott tejbérlet átrendezi Prillup belső világát. Régi konfliktusai feloldódtak, ám azonnal csíráznak az újak. Amikor kielégült a lélek uralkodó ösztöne, a gazdagságvágy, rögtön felbukkantak azok az érzelmi rétegek, amelyeket eddig elnyomott vagy csak elhomályosított a fő erő. Meglepő, hogy pillanatig sem tud közömbösen gondolni felesége viszonyára! Kezdetben talán a *férfit* ért „sérelem" ingerelte, később aztán úgy járt, mint sokan mások: a vetélytárs puszta léte felnyitotta szemét, megláttatta vele asszonyát, s őszintén beleszeretett. A csapdaszerű, erkölcsi bukással fenyegető helyzet aztán további terhekkel súlyosbodott. Kiderült, hogy a tejbérlet sem aranybánya, nem teszi nábobbá a zsellért.

S e ponton kezdődik a környezet dolgokat alakító aktivitása. Mert kitudódott a szerződés, szóbeszéd tárgya lett, hogy milyen áron szerezte meg Prillup a tejbérletet. Sokoldalúan játszik bele a környezet a hősök sorsába. Megfagy a zsellér körül a levegő, elhagyják vásárlói, s kezd leromlani az üzlet. Mások, főleg az útitársak, állandóan gúnyolják; szinte egy percre sem engedik kihullani tudatából rongyemberségét. Csak itatással, kártyaveszteséggel tudja betömni szájukat, így viszont sietteti saját anyagi romlását. A feldúlt otthon kínja, az őzöttség terhe, az önvád és a bántások csapdája lelki síkon készíti elő halálát; a test szinte csak követi a belső eseményeket.

A regény gyengéje — a befejezés. Nem önmagában az, inkább csak azért, mert a zsellérasszony vázlatos jellemzése miatt váratlan poénnak hat. A környezet pálfordulása összhangban van a mű struktúrájával, Mari alakjának elnagyolása azonban megbosszulja magát. Úgy érezzük, hogy elszalasztott valamit az író, nem használta ki az anyag adta összes lehetőséget. Egyedül a nő az, aki képes kiemelkedni e mocsárszerű csapdából; hol szenvedélyes, hol könnyed gesztusokkal torolja vissza sérelmeit, s veréb akar lenni a városban, nem bezárt kanári. E növekedés lehetősége valóban benne volt a jellemben, s *utólag* érezzük is *korábbi* mozdulatainak jelentőségét, belső tartalmát. Mégis homályos a képlet, nélkülözi azt a részletező okozatiságot, amelyen a másik két szereplő épül.

Lelki folyamatokból tükröződő emberi-társadalmi körkép: — ez jellemzi a nagy észt író regényét. Olvasása igazi élményt ad; a fordító *(Kálmán Béla)* egységes nyelvi atmoszférát teremtett. A szabatos nyelv gazdagon árnyalódik az irónia gunyoros színeivel, s hajlékonyan követi a lélek minden mozdulatát, a néha felizzó szenvedélytől a tényszerű közléseken át egészen a sejtelemszerű rezdülésekig. *(Európa Könyvkiadó 1967.)*

KOVÁCS KÁLMÁN